

Hikmət əbədi dəyəri

Ərtaylanın “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabı

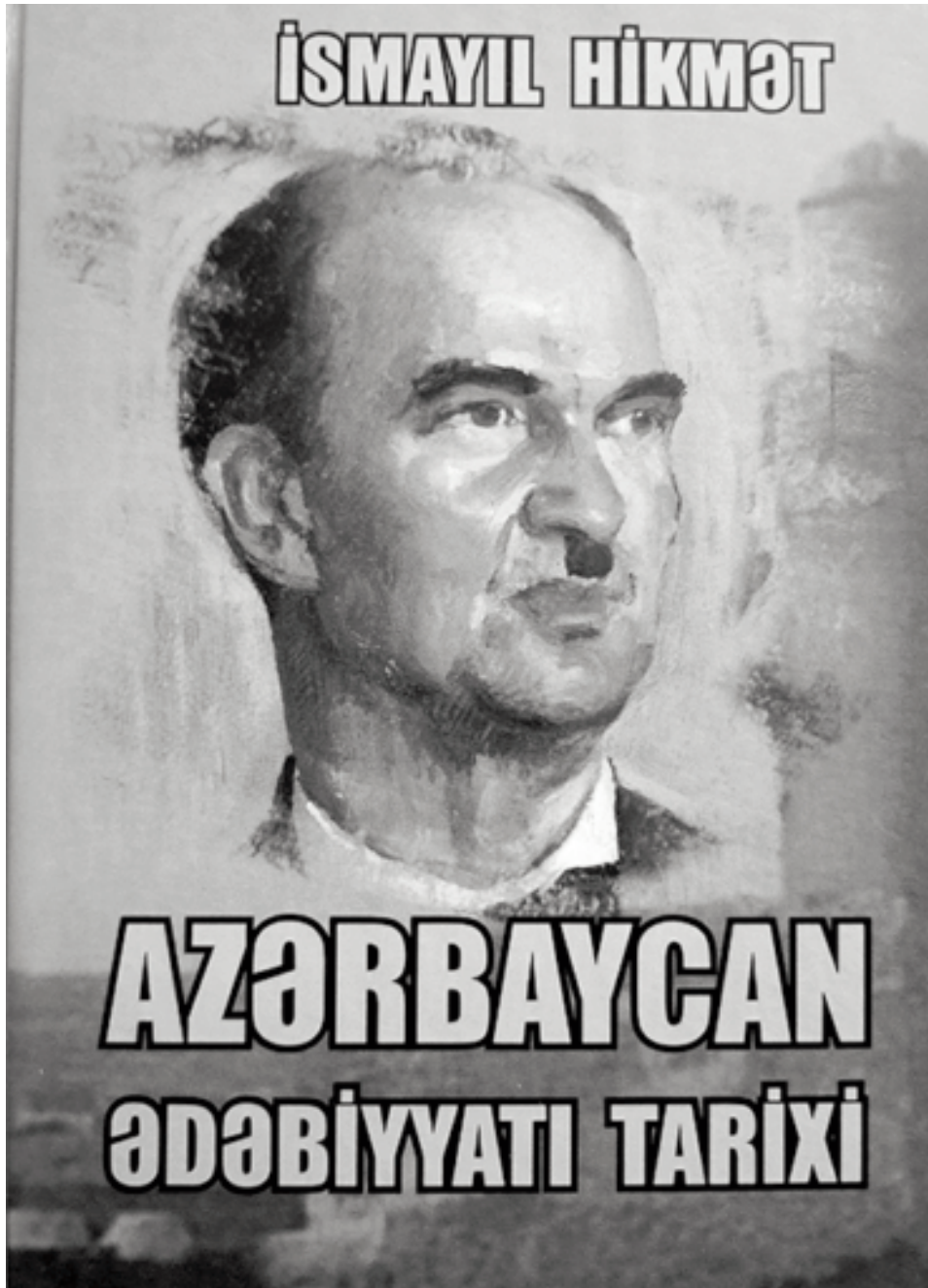
Professor Təyyar Salamoğlu İsmayıl Hikmət Ərtaylanın “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabını “Kredo”ya gətirəndə elə bildim ki, nə vaxtsa itirdiyim çox qiymətli saatımı tapmışam. Bilmirəm nə üçün bu saat düşüncəsi ağılıma gəldi? Zənnimcə, təsadüf deyildi.

İlk dəfə Firudin bəy Köçərlinin illər öncə gəncliyimdə “Azərbaycan ədəbiyyatı” cildlərini də əldə edəndə elə beləcə sevinmişdim. Səhifələri necə acgözlüklə çevirirdim - o da xatirədir.

Həmin hissləri təzədən yaşayırdım. İsmayıl Hikmətin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabının qeyri-adi - həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından möcüzəli sanbalına heyretlə baxırdım. Bir vaxt Məhəmməd Hüseyin Təhmasibin, Fərhad Fərhadovun, digər görkəmli alimlərimizin adını çəkdiyi əfsanə müəllifin qeyri-adi kitabı gözlərimin önündə idi. 820 səhifəlik (nəzərə alınmayan 2 səhifə də var) kitabın titullu səhifəsini sürətlə nəzərimdən keçirirəm: İdeya müəllifi filologiya elmləri doktoru, professor, ADPU-nun Beynəlxalq Əlaqələr üzrə prorektoru, əməkdar müəllim Mahirə Hüseynovadır. Transliterasiya və tərtib edənlər, “ön söz”, “izahlar və qeydlər”in müəllifləri filologiya elmləri doktoru, professor, əməkdar müəllim Təyyar Salamoğlu və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Yədulla Dadaşlıdır. Kitabın elmi redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor, əməkdar müəllim Yaqub Babayevdir. Annotasiyada kiçik də olsa, dəyərli qeydlər var: “Bu kitab İsmayıl Hikmətin iki cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” əsəri (Bakı: Azərneşr, 1928) əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır. Əsər transliterasiya edilərkən müəllifin üslubuna toxunulmamış, mətn olduğu kimi saxlanmışdır. Kitabda İ.Hikmətin şəkli, tərcümeyi-halı, əsərin yeni nəşri fikrinin necə yaranması haqqında ideya müəllifinin qeydləri, “İ.Hikmətin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” və ədəbiyyat tarixçiliyimizin bəzi metodoloji problemləri” adlı geniş müqəddimə, hər cild üçün ayrı “İzah və qeydlər” də yer almışdır”.

Professor Mahirə Hüseynovanın “Hər şey Nəsimidən başladı” adlı qeydləri, zənnimcə, ədəbi abidənin təzədən həyata qayıtması üçün nəfəslərin haradan gəldiyinə aydınlıq gətirir. Kitabda verilmiş “Ön söz” birmənalı deyərdim ki, Ərtaylanın ədəbi abidəsi haqqında ayrıca bir kitabdır və bu kitab elə ayrıca da nəşr olunmalıdır.

İsmayıl Hikmət Ərtaylanın Azərbaycan ədəbi-mənəvi mühitinə qaytarılan ədəbi abidəsi əgər ədəbiyyat ta-

rixini roman kimi təsəvvür etmək mümkün olsaydı, deyərdim ki, bu əsər əvəzsiz bir romandır.

Roman həyat mənzərələrini görü-nən və görünməyən tərəfləri ilə bizə təqdim edir. Bu ədəbi abidə də sözün həqiqi mənasında Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin qeyri-adi romanıdır.

“Roman”ın ilk səhifəsi Ərtaylanın şəkli və sonra tərcümeyi-halı ilə başlanılır. Və birmənalı bunu da deyirəm ki, Ərtaylanın böyük ziyalı ömrünün real həyat romanıdır. Zənnimcə, bu “roman”la da oxucunun tanışlığı çox vacibdir.

* * *

İsmayıl Hikmət Ərtaylan 1889-cu ildə İstanbulda Bəylərbəyi məhəlləsində dünyaya göz açıb. O, orta təhsilini Qalatasaray liseyində alıb. 1911-ci ildə İstanbulda Mülkiyyə Məktəbini yaxşı dərəcə ilə bitirib. Qalatasaray Liseyi

əsəri Bakıda nəşr edilib. 1927-ci ilin dekabrında Ankaraya dönüb. Türkiyəyə qayıtdıqdan sonra o, Qazi Təhsil İnstitutunda ədəbiyyat müəllimi, Milli Təhsil nazirliyində müfəttiş, 1933-35-ci illərdə Kipr Türk Liseyini, Ankara Cümhurbaşqanlı Orkestrinin, İstanbul Gözəl Sənətlər Akademiyasının direktoru vəzifələrində çalışıb.

1939-cu ilin noyabrında İsmayıl Hikmət Əfqanıstan hökumətinin istəyi ilə müşavir qismində ölkəyə göndərib. Şəxsi təşəbbüsü ilə Kabildə “Gecə Universiteti” açdırıb. Əfqanıstanda ibtidai məktəbdən universitetdək bütün dərəcələrdəki təhsil qurumlarının proqramlarını hazırlayıb. 1942-ci ilin noyabr ayında öz istəyi ilə yurda dönüb. 1943-cü ilin yanvarında o, İstanbul Universitetinin ədəbiyyat fakültəsində “Türk dili və ədəbiyyatı tarixi” kafedrasının ordinar professorluğuna təyin edilərək, təqaüdə çıxdığı 1960-cı ilədək orada çalışıb. Görkəmli alim və müəllim İsmayıl Hikmət Ərtaylan 18 dekabr 1967-ci ildə İstanbulda dünyasını dəyişib. (Açıq ensiklopediyadan)

* * *

Ədəbi abidə boyu sonsuz mənbələr, hətta günümüzəçən böyük ədəbiyyat adamlarının çoxuna tanış olmayan adlar, məxəzlər, tarixi hadisələr çox zəngin ensiklopedik gücdə görünür.

Şübhəsiz, bu ədəbi abidə artıq ədəbi mühitin ixtiyarındadır. Ən müxtəlif tərəflərdən tədqiq olunmağa açıqdır. Nə qədər gənc və istedadlı tədqiqatçı məhz bu ədəbi abidə ilə özünü tapa bilər.

Düşünürəm ki, Firudin bəy Köçərlinin, Bəkir Çobanzadənin, Məhəmməd Fuad Köprülüzadənin (ən azı Dədə Qorqud düşüncələrinə görə) və əlbəttə ki, İsmayıl Hikmət Ərtaylanın adına layiq xüsusi bir kompozisiya ilə Bakının gözəl parklarının birində heykəl abidələrini qoymağa borclu yuq.

Sözümün əvvəlində demişdim axı, nədənsə mənə elə gəlmişdi ki, çoxdan itirdiyim qiymətli saatımı tapmışam.

Ərtaylanın ədəbi abidəsinin təmsalında Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin vaxt nizamını itirmişik və onu təzədən tapmışıq.

Görəsən, tarixin canı olsaydı, ruhu yaşasaydı, Ərtaylana haqsızlığına görə xacələt çəkərdimi?!

Yaxşı ki, o vaxt Ərtaylanı qətl edib daha ağır günaha batmamışıq. Amma onu Azərbaycandan çıxarmaqla “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin sonrakı cildlərini itirmişik.

ə.R. Xələfli

29.03.2023